

PRIMA ETAPĂ A PARTICIPĂRII TRANSILVANIEI LA RĂZBOIUL DE TREIZECI DE ANI ÎN LUMINA UNOR DOCUMENTE VENEȚIENE INEDITE

CRISTIAN LUCA

Implicarea Transilvaniei în conflictul ce a adus vreme de trei decenii în tuberele combatante mare parte dintre statele europene definea adoptarea unei conduite politice fundamentată pe poziția antihabsburgică ce caracterizează sistemul de alianțe la care s-a raliat principele Gabriel Bethlen (1613-1629). Evoluând pe fondul unor discrepanțe de natură economică și socială ce motivau și disensiunile de ordin politic, Războiul de treizeci de ani a depășit cadrele confruntării în plan regional și a căpătat progresiv anvergura ce avea să redefinească orizontul raporturilor de forțe în Europa.

Declanșarea ostilităților dintre Transilvania și Casa de Austria venea la cupătul unei perioade în care adversitatea principelui ardelean față de habsburgi nu a fost estompată de reglementările păcii fortuite încheiată la Trnava în iulie 1617¹. Dificilele negocieri duse de trimișii transilvăneni la Constantinopol² spre a obține acordul Porții pentru angrenarea principatului în campania antihabsburgică alături de răsculații cehi ca și strategia urmărită consecvent în timpul tratativelor dintre emisarul lui Gabriel Bethlen, Marcu vodă Cercel³, și Directorii Boemiei denotă tocmai pregătirea atentă la nivel politic și militar a momentului implicării efective în acțiunile armate. Finalizate în cel mai desăvârșit secret, reglementările boemo-transilvane privitoare la angajarea Transilvaniei în războiul antihabsburgic ofereau cadrul alianței ce venea în întâmpinarea planurilor de acțiune pe care Gabriel Bethlen le proiectase în cursul verii anului 1619⁴. Succesiunea victoriilor obținute de principele ardelean în Ungaria superioară și asedierea Vienei, în noiembrie 1619,

¹ Cristina Feneșan, *Transilvania și Războiul de treizeci de ani*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXVI, 1983-1984, p. 124.

² *Ibidem*, p. 125.

³ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VIII, București, 1894, doc. DLX, p. 380.

⁴ *Ibidem*, doc. DLXI, p. 381-382.

reprezintă momentele de vârf ale primei etape a participării Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani.

Evenimentele din zona operațiilor militare au găsit un larg ecou în numeroase surse documentare contemporane între care consemnările venețiene se situează, fără îndoială, printre cele mai consistente ca bogăție informațională și veridicitate a datelor înregistrate. Pe lângă jurnalele de epocă⁵, ale căror relatări se întemeiază pe știrile parvenite în cel mai scurt timp din taberele combatante, vehiculând astfel adeseori diverse inexactități drept certitudini asupra evenimentelor imediate, un segment important al izvoarelor documentare îl constituie corespondența expedită Serenissimei Republici de către trimișii săi aflați în contact direct cu realitățile de pe fronturile confruntărilor armate din Austria. Printre cei aflați în Boemia, în calitate de reprezentanți oficiali ai Veneției sau în postura de simpli spioni, întâlnim în intervalul cronologic 1619-1620 două personaje mai puțin cunoscute dar a căror misiune viza, fără îndoială, și recoltarea unor amănunte privind evoluția situației politico-militare din teren.

Cel dintâi, Alfonso Antonini, ar putea fi ruda apropiată a venețianului Carlo Antonini⁶, unul dintre cei mai cunoscuți autori de *avvisi* relative la situația conflictului în deceniul trei al veacului al XVII-lea. Misiunea sa pare să fi urmărit inițierea unor contacte diplomatice ale Veneției cu Boemia de vreme ce timp de aproape un an, din octombrie 1619 până în august 1620, s-a găsit fie în tabăra răsculaților cehi aflați în vecinătatea Vienei asediate fie la Praga de unde avea să ajungă în cele din urmă la Nürnberg, probabil după înlocuirea sa cu Geremia Ghisi. Acest din urmă venețian a fost așadar cel de-al doilea emisar al Serenissimei Republici a cărui însărcinare politică transpare din scrisorile adresate dogelui în a doua jumătate a anului 1620.

Epistolele rapoarte transmise dogelui de către Alfonso Antonini și Geremia Ghisi privesc îndeosebi acțiunile principelui Gabriel Bethlen, dovedindu-se prin aportul informațional ce-l înregistrează drept surse contemporane de majoră importanță. Aflată în fondul *Avvisi* de la Arhiva de Stat din Veneția, corespondența celor doi se conservă într-un volum cu circa 563 de file, legată alături de alte documente de diverse proveniențe: numeroase avize, unele adresate „Al Mag(nifi)co Bortolo della Nare, mercante di drogherie in Venetia à Rialto“, „Al Scaramelli“ sau scrisori oficiale adresate dogelui, originale cu sigiliu de închidere aplicat în ceară roșie, și chiar varii informări provenind de la negustorii Republicii care străbăteau Europa în urmărirea propriilor interese comerciale.

⁵ Ilie Grămadă, *Lucrări, documente și puncte de vedere noi, cu privire la Războiul de 30 de ani*, în „Analele Științifice ale Universității <<Al.I. Cuza>> din Iași. Istorie“, XVII, fasc. 2, 1971, p. 205.

⁶ Josef Polišensky, *Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia*, vol. I. *Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618-1648*, Praga, 1971, p. 85.

Prima dintre cele trei scrisori expediate de Alfonso Antonini a fost redactată la sfârșitul lunii octombrie, în 1619, referindu-se la întrevederea lui Gabriel Bethlen cu aliații săi cehi și la efectivele militare ce urmau să participe la campania antihabsburgică. Astfel, venețianul consemna: „Sâmbătă a ajuns aici [la Praga n.n.] principele Transilvaniei cu doar 3 mii de călăreți lăsând în urmă... restul, care se spune că se ridică la 30 de mii de persoane... în plus a spus că Pașa de Buda are instrucțiuni de la Poartă de a-i trimite la orice semnal 16 mii de combatanți și tătarii... cu 10 mii”⁷.

Revenind în ianuarie cu un nou raport⁸, Alfonso Antonini prezenta retragerea principelui ardelean din Austria ca o manevră tactică deși amintea totodată episodul diversionist declanșat de atacul lui Georg Drugeth de Homonna⁹ cu susținerea habsburgilor și acordul Poloniei, fapt ce a constituit, cu siguranță, factorul determinant al renunțării la asedierea Vienei.

Rechemat la Veneția, în urma unei decizii a Senatului ce-i era comunicată chiar prin intermediul unei epistole a dogelui, Alfonso Antonini transmitea din Nürnberg la 3 septembrie 1620: „La plecarea mea din tabăra Boemiei a sosit știrea că Gabriel Bethlen a fost proclamat rege al Ungariei și că a pornit deja la drum cu douăzeci de mii de soldați pentru a veni în Austria să se unească cu tabăra Boemiei”¹⁰.

Continuând misiunea încredințată de către Republica Sf. Marcu predecesorului său, Geremia Ghisi scria dogelui, încă de la 31 august 1620: „S-a confirmat alegerea lui Gabriel Bethlen în Regatul Ungariei... și se fac în acest regat multe provizii pentru a-l ajuta pe acesta [al Boemiei n.n.] și pentru a-i lovi pe austrieci”¹¹. În aceeași corespondență adăuga și câteva date inexacte privind obligațiile fiscale impuse de către Dieta maghiară contribuabililor din regat pentru a acoperi cheltuielile de război și relative la reținerea solilor Casei de Austria de către principele ardelean¹²; cea din urmă știre o dezmințea de altfel o săptămână mai târziu, la 7 septembrie 1620¹³. Dând curs însărcinărilor diplomatice primite, Geremia Ghisi se preocupa de inițierea unor legături politice ale Veneției cu Boemia, după cum el însuși preciza: „eu le-am promis

⁷ Archivio di Stato di Venezia, *Avvisi di Germania et Fiandra. 1619 fin 1621 (di Geremia Ghisi, 1620)*, ex cod. Brera 134, fila 23 r. (vezi Anexa) [în continuare se va cita *Avvisi...*]; Poarta nu era însă dispusă să ofere aceste efective militare principelui ardelean întrucât dorea să conserve pacea habsburgo-otomană, după cum se reflectă și într-un document francez provenind din Constantinopol, datat 11 noiembrie 1619, vezi Antal Gindely, *Acta et documenta historiam Gabrielis Bethlen Transsilvaniae principis illustrantia*, Budapesta, 1890, p. 47.

⁸ Archivio di Stato di Venezia, *Avvisi...*, fila 100 r. (vezi Anexa).

⁹ I. Polisenky, *op. cit.*, p. 83; Ováry Lipót, *Oklevéltár Bethlen Gabor diplomáciai össekkötetése történetéhez a Velenczei állami levéltárbán*, Budapesta, 1886, p. 500; A. Gindely, *op. cit.*, p. 80; Lajos Demény, *Bethlen Gábor és kora*, București, 1982, p. 139.

¹⁰ Archivio di Stato di Venezia, *Avvisi...*, fila 51 r. (vezi Anexa).

¹¹ *Ibidem*, fila 532 r. (vezi Anexa).

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, fila 535 r. (vezi Anexa).

[cehilor n.n.] orice bune oficii și de a scrie în Senat sau măcar senatorilor favorabili¹⁴.

În a doua jumătate a lunii septembrie sosea în orașul din lagună un nou raport al trimisului venețian aflat la Praga. Pe lângă diferite date vizând familia principelui ardelean acest document ilustrează și ultimele evoluții politico-militare înregistrate în tabăra alianței antihabsburgice, subliniind îndeosebi tratativele ambasadorului Boemiei cu Gabriel Bethlen în vederea atragerii Veneției de partea coaliției¹⁵. Geremia Ghisi menționează, de asemenea, printr-o interesantă formulare, dispariția adversarului lui Bethlen: „La norocul lui Gabor însuși se adaugă moartea lui Homonai, inamicul său perpetuu, întâmplată în Polonia, autenticată cu mai multe scrisori¹⁶. Sfârșitul pretendentului Georg Drugeth de Homonna încheia o etapă a manevrelor politice prin care Casa de Austria dorea subminarea potențialului militar al principelui ardelean, determinându-l să susțină războiul pe două fronturi.

Cu toate că Poarta a încercat să limiteze inițiativele lui Gabriel Bethlen, dezavuând operațiunile militare din Ungaria și respingând pretențiile principelui la coroana Sf. Ștefan¹⁷, alianța Boemiei cu Transilvania s-a dovedit funcțională. Venețianul Geremia Ghisi înregistra în acest sens, tot la 14 septembrie 1620, iminenta întrunire a lui Bethlen cu regele Boemiei, Frederic V, principele elector al Palatinatului: „Acest rege [al Boemiei n.n.] a trimis curier pentru a se înțelege asupra zilei și locului întâlnirii pe care trebuie să o aibă cu Gabor, [fapt] care se crede că va avea loc la cinci sau șase leghe distanță de aici [din Praga n.n.]¹⁸.

Izvoarele venețiene¹⁹ relative la participarea Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani furnizează importante informații utile în analiza multipelelor aspecte ale întregului interval cronologic. Valorificarea surselor inedite amintite îmbogățește cu noi amănunte registrul elementelor politico-militare privitoare la prima etapă a beligeranței principatului în cadrul alianței antihabsburgice.

¹⁴ *Ibidem*, fila 537 r. (vezi Anexa).

¹⁵ *Ibidem*, fila 546 r.-547 r. (vezi Anexa).

¹⁶ *Ibidem*, fila 546 v. (vezi Anexa).

¹⁷ Cristina Feneșan, *op.cit.*, p. 127-128.

¹⁸ Archivio di Stato di Venezia, *Avvisi...*, fila 546 v. - 547 r. (vezi Anexa).

¹⁹ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. VIII, doc. DLX-DLXI, p. 380-382, doc. DLXIII-DLXIV, p. 382-383, doc. DLXVI, p. 384, doc. DLXXIV, p. 389-393; *Ibidem*, vol. IV/1, București, 1882, doc. DX, p. 587, doc. DXVI, p. 596-600, vezi și O. Lipót, *op.cit.*, p. 501.

ANEXA

I

Ill(ustrissi)mo et Ecc(ellentissi)mo Sig(no)re Patron mio Col^{mo}

...Sabato giunse qui il Principe di Transilvania con 3 m(illa) cavalli soli havendo lasciato à dietro verso Possonia il resto, che si diceva ascendere a 30 m(illa) persone. Li S(erenissimi) S(igno)ri Gene(rali) andavano a incontrarlo e si trattenevo il giorno seguente con lui. L'abbocamento [è stato] lungo di molte hore, et intendo che' quello disse il Principe in sostanza è ques[ta]: ch' egli haveva buona inteligenza alla Porta, era amato, et honorato dal Rè di Polonia [et] godeva il suo stato in Pace et in quiete, con tutto ciò si è messo à travagliare et rischiare, per il puro zelo della Religione, vedendo la christianita cosi turba[tiva] che questo è stato il suo solo fine, mà che è ben vero che se piaceva a alcuni di volerlo per signore, egli non resistera; che per far conoscere ch' egli non oggetti ha lasciate à dietro le sue genti, et è venuto con queste poche f[orze], ha concluso che il tempo stringe e che bisogna operar presto perche aspett[ando] l'anno seguente si potrebbero incontrar maggiore dificolta, et a questo ha... * efficacemente questi S(erenissimi) S(igno)ri di più ha detto che il Bassa di Buda ha comissioni [dalla] Porta di mandarli ad ogni cenno 16 m(illa) combattenti, et il tartaro cas... * con 10 mi(lla).

Dal campo Bohem[o] [di] Danubio al Ponte di Viena l'ultimo d'ottobre 1619.

Notă tergală: 1619, 29 Novembre. Avisi di Germania.

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di Germania et Fiandra. 1619 fin 1621 (di Jeremia Ghisi, 1620)*, ex cod. Brera 134, fila 23 r., original)

II

Ill(ustrissi)mo et Ecc(ellentissi)mo Sig(no)re et Patrone mio Col^{mo}

...il Principe Gabriel Bethlen dovesse coronarsi Re d'Ungaria, il quale dopo la coronatione doveva andare verso Cassovia, ai confini di Polonia, et questa andata sara forse per regular qualche cosa in quelle parti del Regno o per angelosin' i Polacchi e divertirli dalla Transilvania dove, come V(ostra) E(ccellenza) havra saputo, faceva una scovervia li giorni passati sotto la condotta del Conte d'Humonai. Trattavasi della detta dieta di far Re designato

d'Hungaria il Re Federico di Bohemia, non havendo il Principe Gabriel figliuoli non sò ancora come sia riuscito questo punto.
Di Praga 4 genaro 1620.

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di Germania et Fiandra. 1619 fin 1621 (di Geremia Ghisi, 1620)*, ex cod. Brera 134, fila 100 r., original)

III

Avisi di Vienna di 8 Agosto 1620

Il Principe di Transilvania s'affatica in danno quanto al pensar di far progresso nell' incoronazione di Ongaria, stante che quelli di Austria superiore si sono totalm(en)te resi, et che il Ser(enissi)mo di Baviera è contratto in Linz, et preso il giuram(en)to à nome di Sua Maesta Ces(are)a et poi ha inviato il suo essercito verso Bohemia et senza l'aggiunto del Turco non puo esso Transilvano imaginabilm(en)te far cosa alcuna di buono...

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di Germania et Fiandra. 1619 fin 1621 (di Geremia Ghisi, 1620)*, ex cod. Brera 134, fila 40 r., original)

* ilizibil datorită deteriorării documentului.

IV

Serenissimo Principe

... Si è confermata la elettione di Betlem Gabor al Regno d'Ungheria et di già se ne veggiono monete d'oro et questo Re è dichiarato successore di quello il quale non stà con molta sanita; si fa in quel Regno molta provisioni p(er) soccorrer questo et p(er) travagliare gli Austriaci havendo fatto capo il Tursi che con 12 m(illa) ungari à cavallo doveva passare subito alli danni della Stiria si p(er) divertire li forze, cosi p(er) proverare la sollevatione di quei popoli che già molto tempo pare che scaccilino et p(er) sostenere quelli soldati si è conchiuso in quella Dieta che li Baroni del loro Regno diano 12 m(illa) fiorini [!?] p(er) cias che d'uno, gli altri Sig(no)ri 3 milla et li popoli la rata, dicono anco che il Gabor habbia arrestato li ambasciatori di Cesare p(er) la scritta prigionia del Tiefempoch tra quali è il Conte di Collalto et esso Betlem ha scritto qui al fratello del ritenuto che egli non lasciera li ambasciatori se non intende la liberatione di quello.

Praga 31 Agosto 1620.

Della Ser(eni)ta V(ost)ra

Umili(ssi)mo et Devoti(ssi)mo Aff(ezionatissi)mo

Jeremia Ghisi

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di Germania et Fiandra. 1619 fin 1621 (di Jeremia Ghisi, 1620)*, ex cod. Brera 134, fila 532 r., original)

V

Ill(ustrissi)mo et Ecc(ellentissi)mo Sig(no)r Patrone mio Col^{mo}

Alla mia partenza dal Campo Bohemo, giunse aviso che Gabor Betlem era stato proclamato Rè di Ungaria e che si era già messo in camino per venire in Austria à congiungersi col Campo Bohemo, con ventimila soldati.

Di Norimberga li 3 settembre 1620.

Notă tergală: 3 sett(embr)e 1620, Avisi del S(igno)r Alfonso Antonini.

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di Germania et Fiandra. 1619 fin 1621 (di Jeremia Ghisi, 1620)*, ex cod. Brera 134, fila 51 r., original)

VI

Ser(enissi)mo Principe

Non riuscì vero l'avviso scritto delli rattenuti Ambasciatori Cesarei in Ungaria, poiche quelli che me ne portò l'annuntio prese un grossiss(im)o granchio. Scriveva il Gabor che invigilarebbe se Cesare mandasse Amb(asciato)ri in alcun luogo et ne procurarebbe la cattura per poter con essi fare riscatto del l'iefenpoch ma colui intese alla rovescia; ben è vero che essi ambasciatori, per quanto mi riferiscono di corte, non poterono havere udienza dal Gabor dopo che fu dichiarato Re, che seguì li 25 del passato onde se ne tornarono senza altra rissoluzione.

Ser(eni)ta V(ost)ra humilm(en)te mi inclino.

Praga 7 settembre 1620.

Della Ser(eni)ta Vo(st)ra

Umili(ssi)mo et Devo(tissi)mo Aff(ezionatissi)mo

Jeremia Ghisi

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di Germania et Fiandra. 1619 fin 1620* (di Geremia Ghisi, 1620), ex cod. Brera 134, fila 535 r., original)

VII

Serenissimo Principe

... Gabor, il che è molto riuscibile per essere questo Re capà della Unione et amato sinceram(en)te dal Boemo [?].

... Non meno mi è stato promesso di scrivere al Gabor et insinuarli la buona volontà della Ser(en)ita V(ost)ra verso questi stati et pregarlo à volere anch' egli concorsere con loro à grata corrispondenza; io le ho promesso ogni buon offitio et di scriverre in Senato, così ricercandomi essi, ò almeno a Senatori vali che siano per darlene parte.

Praga VII settembre 1620.

Della Ser(en)ita V(ost)ra

Umili(ssi)mo et Devotissimo Aff(ezionatissi)mo

Geremia Ghisi

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di Germania et Fiandra. 1619 fin 1621* (di Geremia Ghisi, 1620), ex cod. Brera 134, fila 537 r. – 537 v., original)

VIII

Ser(enissi)mo Principe

...Tornò qui hier l' altro sera quel Barone, che è stato amb(asciato)re residente p(er) q(ues)to Re alla Dieta Ungara, et questa mattina havrà audienza da S(ua) M(aesta) a cui farà relatione del suo negotiato et io tentarò d' haverne almeno un'estratto per poterlo mandare alla Ser(en)ita V(ost)ra agli in particolare rapporta, che il Gabor ha due volte havuto con lui ragionam(en)to della Ser(enissi)ma Republica desiderando sapere come essa sia [?] d' affettione verso questa parte et l' ha pregato che subito gionto ne prenda squisita informatione et gliene dia parte.

...Ha poi il Betleme, come dicono, lasciato molto ben provista l' Ungaria mandando il S(igno)r Giorgio Sedechi a confine del Turco, et il S(igno)re di Holeascagi a confine della Slesia, Polonia, et Moravia, et il Racotio verso Cassovia. Finalm(en)te racconta, che nel partirsi le disse il Gabor, disse al nostro Re, che quest' anno o io farò cosa degna di memoria o perderò la vita.

Quanto à costumi di lui lo dice amorevoliss(i)mo et tutto filante della gloria del suo Regno, et che quando fu publicato Re egli pianse et che si duole sovente di non haver fig(lio)li. Che la moglie di lui vive una vita ritiratiss(i)ma, vestendo sempre semplicemente, et senza alcuno ornamento ò di gioie ò d' oro, et che contino ella essorta il marito à non insup(er)bere nelli honori inspuratam(en)te havuti, ma che debba sempre raccordarsi di quell' humile fortuna nella quale essi viverano sbanditi in Costantinopli.

Alle fortune di esso Gabor si aggiunge la morte con più lettere authenticata dell' Homonai suo continuo nimico seguita in Polonia... Questo Re ha spidito l'orriero per aggiustare il giorno et luogo dell' aboccamento che deve fare con il Gabor, il che si crede che seguira cinque o sei leghe di qui lontano.

Praga XIII Settembre 1620.

Umili(ssi)mo et Devoti(ssi)mo Aff(ezionatissi)mo
Gieremia Ghisi

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di Germania et Fiandra. 1619 fin 1621* (di Gieremia Ghisi, 1620), ex cod. Brera 134, fila 546 r. – 547 v., original)

IX

Di Vienna adi 26 di X^{mbre} 1620

. D'Ungharia non è ancor venuto nova del Gabor, come intende di trattar l'ac[c]ordo allegando non haver ancor havutto risposta del Palatino et s'intende che prima s'habbi à far una dieta di quel Regno.

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di Germania et Fiandra. 1619 fin 1621* (di Gieremia Ghisi, 1620), ex cod. Brera 134, fila 89 r., original)

X

Avvisi di Norimberg di 29 April 1621

. La trattatione di pace col Transilvano et con gli Ongari resta disciolta et li una parte et l'altra si prepara alla guerra, inviandogli gia Cesare le militie et l'artegliaria verso Possonia.

(Archivio di Stato di Venezia, *Avisi di Germania et Fiandra. 1619 fin 1621* (di Gieremia Ghisi, 1620), ex cod. Brera 134, fila 189 r., original)